

Бо живе діло і живих діячів потребує, що перестануть нарешті гратися отим безкоштовним, на який збивається справа з будівництвом пам'ятника Шевченкові.

До біографії Куліша.

З VIII книжки історичного місячника „Минувшіє Годы“ почався друком „Дневникъ Вѣры Сергѣевны Аксаковой“, дочки відомого письменника й сестри ватажків старого московського славянофильства—Костянтина та Івана Аксакових. Записки ці, що починаються з 1854 року, надзвичайно цікаві як своїм змістом, бо захоплюють час, коли Росія вперше починає прокидатися після мертвущої епохи страшної реакції, що простяглась над нею в період од 1825 до 1855 р.р.; так і особою авторки, типової славянофилки тодішніх часів, що всі події розглядала крізь славянофильську призму й надавала їм відповідне освітлення. Сем'я Аксакових через свої літературні звязки та інтереси була в приятельських стосунках з багатьма визначними людьми того часу: це був з деякого погляду центр розумового життя московських кіл і осередок, в якому сходились не тільки ортодоксальні славянофилы, а іноді й такі люде, як Тургенев, од славянофильства дуже далекі. Вже це одно надає великого інтересу Запискам Аксакової, бо показує, як саме одбивались тодішні події в одному куткові розумової Росії, що як-не-як, а грав чималу роль в інтелектуальному житті російського громадянства. Опріч того, для нас, українців, мають вони ще й спеціальний інтерес тими відомостями, що знаходимо в них про нашого письменника П. Куліша.

Ще не знаючи Куліша особисто, Аксакова читала деякі його твори. Так під 20 ноября 1854 р. маємо запис: „Потім ми читали критику на „Опытъ біографіи Гоголя“, що видав був перед тим Куліш; або 24 того ж місяця: „Вранці читала Н. (Кулішеву С. Е.) „Повѣсть о малороссійскомъ народѣ“. Сильно. Возбудительная вещь. Усе, кожне слово, одним духом перенято. А тимчасом неможна не бачити провин самої ж таки України („Малороссія“), що неминуче тягли її на загибель“. Певне оті вже книжки викликали у авторки Записок велике зацікавлення до Куліша, бо воно дуже пробивається з місць, присвячених йому в Записках.

Вперше приїхав Куліш на село до Аксакових 30 ноября 1854 року і пробув тут кілька тижнів, збираючи матеріал до другого видання свого „Опыта біографіи Гоголя“, що вийшло в світ року 1856 під заголовком „Записки о жизни Гоголя“. Куліша у Аксакових ждали з жінкою, але він приїхав сам, і одна з дочок Аксакових жалувала, „бо хотіла побачити українку й українських пісень почути“ (стор. 114).

Куліш працював заповідливо над листами Гоголя до С. Аксакова та рукописами Гоголя, використовуючи їх для своєї біографії, а також і споминки Аксакова; скінчивши біографію, він читав її в голос Аксаковим. „Про вражіння від цього читання,—пише авторка Записок,—я поки що не говоритиму: воно занадто пригнічує душу“ (ст. 115). Зате вона досить докладно оповідає про вражіння од „Чорної Ради“, яку теж Куліш перечитав, та й од самого Куліша.

„Три вечори по-ряду,—пише Аксакова 6 декабря,—читав нам Куліш історичний український роман свій „Чорна Рада“. Опріч кількох дуже зайвих і відомих міркувань („разсужденій“) про кохання, кількох зовсім непотрібних порівнянь і почасти застарілих досить форми роману, роман цей надзвичайно цікавий і визначний („замѣчательно“). Події переказано живо, повно виставлено всю обстановку, вагу козацтва й Запоріжжя; вдачу запорожців змальовано живо, вірно; мова на-вдиковижу проста, жива й передає весь дух української розмови („рѣчи“). Де-які окремі особи—чудові. Варто було б, щоб Куліш написав цілий ряд історичних романів українських і це було б справжнє діло, але він каже, що не вистарчить у його на це сили моральної і що від самої думки про те, що їх неможна друкувати, тратить він силу, потрібну та таку працю“ (стор. 115).

Коли Куліш читав Аксаковим біографію Гоголя, йому роблено деякі уваги, він залюбки приймав поради, що йому давали. Чудний це чоловік,—пише далі Аксакова,—здатний так вірно так тонко бачити й судити, але так само здатний і

помилятися, а—головна річ—попасти в фальшиву ноту! Найчастіше вживає він якихось фігуральних, квітчастих виразів, як от літературна мантія і т. и. і це дуже шкодить його часом надзвичайно вірним та глибоким увагам, завжди повним щирої любові й навіть побожності до Гоголя. З Куліша чоловік дуже розумний, спостережливий, але якась чудна плутанина в його поглядах на кохання вразила нас найперше в його повістях, а тепер і в романі „Чорна Рада“, а надто в одній повісті, яку він нам почав був читати, але дочитати до краю не міг. Він сам почув її хиби, її фальшивий тон краще, ніж ми йому могли це висловити. Він схопився з стільця і промовив: „ні, не могу читати: я сам почув, як це не гарно, фальшиво. Ось що значить голосно перед великою громадою читати, та ще з людей не дуже знайомих“ (стор. 116—117).

Куліш учив одну з панночок Аксакових українських пісень і читати по українському, а сам вчився од неї слав'янських та інших пісень. З приводу цього авторка Записок завважує: „У його багато вчительських манер („приемовъ“) і якийсь старинний методизм у висловах, манерах і навіть думках, а тимчасом чутно під ним палку натуру, яку цроте перемагає, як здається, досить міцна вдача, але чудні у його погляди, особливо на деякі річі. Мені здається, що це ніби слід вражіння од Жан-Жана Руссо, про якого він і тепер згадує з такою побожною любовію. Чудно мені, як же він міг так правдиво, так глибоко зрозуміти Гоголя, щиро духовну людину, і з такою любовію, з такою побожністю до його ставитись“ (стр. 117—118). Такий самий погляд на Куліша знаходимо й ще раз у Записках Аксакової: „Надумали ми,—пише вона вже після од'їзду Куліша,—перечитати Кулішеву „Ульяну Терентьевну“ і знов зробила вона на нас таке саме прикре вражіння, а на Костянтина, що читав її вперше, навіть огиду нагнала.

Чудна це людина—Куліш і що за плутанина у його в голові усяких поглядів, а в душі усяких змагань! Мені здається, що це наслідок од поєднання палкої української вдачі з впливом польського життя (?) і, головна річ, Жан-Жака Руссо, про якого він сам сказав, що це був найкращий його приятель на заслання. Він засмутився навіть, як ми напали на неморальність Руссо і пробував його обороняти. І сам він, певне, отакі відносини, які виведено в „Ульяні Терентьевні“, уважав за найчистіші, найідеальніші... Треба правду про Куліша сказати, що він здатний зрозуміти свою ваду, помилку, а зрозумівши, він здатний, здається, і зректись її; сили волі у його на це вистарчить“ (стор. 119—120)...

Куліш виїхав од Аксакових якось несподівано, раптом, боючись, як догадується авторка Записок, що обтяжає своєю особою господарів і вони тільки з увічливости прохають його пожити ще. Попрощався він з ними дуже щиро й сердешно, обіцяв листуватись і ще раз заїхати, вертаючись з Петербургу. Справді, про три листи Куліша знаходимо далі в Записках згадки і навіть з одного докладний переказ змісту зроблено. Що ж до нового приїзду, то авторці Записок чомусь здається (вона про це кілька разів згадує), що Куліш і не думав своєї обіцянки справдити.

Як бачимо з цього переказу споминків про Куліша Аксакової, вони мають чималу вагу для характеристики нашого письменника. Може вражіння Аксакової не всі вірні, може вона не скрізь добре зрозуміла Куліша, але вона, видко, силкувалась зрозуміти й розгадати цю складну натуру, пояснити її для самої себе і через те в її характеристиці маємо цінні думки. А вже фактичні відомості, які в Записках знаходимо, безперечно великої ваги, бо новими рисами збагачують те, що ми досі знали про Куліша. Ось через те біографи Куліша не повинні обминати „Дневника“ В. Аксакової в тій частині, що говорить про нашого письменника.

С. Є.—мов.

ДО РОСІЇ.

— По-біля Думи. „Рѣчь“ пише, що чутки про Сазоновича, який ніби хоче зректись депутатства, мають деякі підстави. Сазонович, моголівський депутат, кажуть, нудиться в Думі, не любить тієї законодавчої атмосфери. Оце недавно йому був постелівся шлях до урядової діяльності: була думка настановити його на попечи-